

In de theologie is de factor tijd een betrekkelijke en daarom herneem ik een anekdote die ik u vertelde toen ik een vorige keer tot u sprak. U zult het zich zeker nog herinneren: het kan hooguit een jaar of tien geleden zijn. Bert ter Schegget liep met zijn oude leermeester Miskotte door de tuin van de oude pastorie de Olde Wehme in Voorst. De hemel was helderblauw. Zij kwamen aan bij twee gigantische beuken toen Miskotte door ontroering werd bevangen. 'Kijk', sprak hij, 'de engelen hebben een wak in de hemel geslagen!'. Als wij vanavond met elkaar spreken over de mystiek in het werk van Bert ter Schegget, dan moet het hier ergens beginnen. Het zet in ieder geval de zaak in het juiste perspectief. Mystiek in het werk van Ter Schegget is aardgebonden. Haar inzet is op aarde en komt vanuit de aarde op. Het gaat hier niet om de contemplatie van een of ander *vita beata*, een verwijlen bij enige hemelse gelukzaligheid, alsof wij daar op aarde enig zicht op zouden hebben. Het heeft ook geen enkel kenmerk van de onverstoorbaarheid daarvan. Eerder is het tegendeel het geval. Deze mystiek is amper gearticuleerd. Laat zich eerder begrijpen als een zuchten, een steunen, een schreeuwen dan als een volleerd gebeds – en heiligenleven. Maar het is niet zonder hoop dat in ons zuchten en steunen om de komst van het Koninkrijk Gods de Geest Gods met ons mee zucht en steunt. Solidair is. In die zin heeft het ook iets revolutionairs dat voor de goed verstaander ook in het woord van Miskotte kan worden gehoord: er wordt een wak in de hemel geslagen. Dit roepen en zuchten kan de hemel niet onberoerd en ongeschonden laten. De daden Gods worden geëvoceerd en geprovoceerd, niet ongelijk de uitroep van de grote volksschrijver als hij vraagt: 'Dat koninkrijk van u, weet u wel, wordt dat nog wat?' een geliefd preekthema voor Ter Schegget waren de psalmen. Bij uitstek daar wordt God bij regelmaat herinnerd aan zijn eigen genade en gerechtigheid en of hij die misschien vergeten is in het licht van de ellende die de psalmist overkomt. Hoe hij het onderwerp van hoongelach is van het schoftentuig van zijn eeuw dat allang niet meer in een of andere God gelooft die zijn mens nog eens te hulp zou komen. Het lijkt er wel op dat er een einde is gekomen aan zijn goedertierenheid en de belofte van geslacht op geslacht opgehouden is te bestaan. Maar de psalmist kan het gedenken niet laten. Hij wil gedenken de daden des Heren en zijn wonderen van ouds. Hij wil gewag blijven maken van zijn werken en zijn daden overdenken. Dat blijft maar doorgaan, ook al zwijgt de hemel hoog en onverstoorbaar boven hem. Dat, kort gezegd, is de mystiek van Ter Schegget.

'Ik eindig nog eens een keertje als mysticus', zei Ter Schegget regelmatig aan het einde van zijn leven in persoonlijke gesprekken. Het leek hem zelf enigszins te verbazen en daar was ook alle reden toe. Toen Miskotte een keuze uit zijn meer bevindelijke en mystieke teksten aanbood in de bundel *Kennis en Bevinding* kreeg Ter Schegget daar, anders dan te doen gebruikelijk, geen presentemplaar van. 'Dat is toch niets voor jou', zo verklaarde Miskotte zich nader. Ter Schegget bevond zich toen, laat ons zeggen, in zijn meest 'politieke' periode van zijn bestaan. De openbare suggestie dat hij 'marxist' zou zijn was overdreven, maar ook weer niet zonder enige grond. Aan de hogeschool de Horst, waar Ter Schegget toentertijd doceerde, was de revolutie niet ver weg en Ter Schegget beleefde daar zijn *finest hour* als theoreticus en kenner van het marxisme. In het marxisme was en is bij mijn weten weinig ruimte voor mystiek. In die zin paste het marxisme uitstekend bij zijn persoonlijkheidsstructuur die uitgesproken rationeel van aard was én bleef. In diezelfde

jaren zestig van de vorige eeuw bezong Ter Schegget de theologie van Karl Barth als de hoogste vorm van wetenschappelijkheid en beviel hem het theoretisch begrippenkader van het marxisme zeer. Een kleine indicatie voor minder te instrumentaliseren thema's binnen het marxisme zou zijn voorkeur kunnen zijn voor het werk van Ernst Bloch en Max Horkheimer waar zagezegd Messiaanse thema's, als het verlangen naar de toekomst, een *Sehnsucht nach dem ganz Anderen* centraal staan. Maar vooralsnog wees weinig in het werk van Ter Schegget op de aanwezigheid van enige mystiek. Zeker niet als mystiek volgens een populaire definitie, verstaan wordt als een correctie, een contra-narratief zo u wilt, ten opzichte van een Verlichtingsdenken waarin de rationaliteit en de logica dominante principes zijn. In zekere zin bleef Ter Schegget de erfenis van de Verlichting volledig trouw. Natuurlijk had hij wel enig oog voor de schaduwzijden ervan, zeker ten aanzien van de economische consequenties die ten faveure van het vrije spel van de vrije markt bleken uit te vallen. Maar het project van de Verlichting waardeerde hij toch en bleef hij waarderen met Immanuel Kant als een uittocht uit de 'selbst verschuldete Unmündigkeit' waarin hij ook bijbelse parallellen zag: de mens is tot vrijheid bestemd. Bijbelser gezegd: tot vrijheid bevrijd. De mens en bovenal de menselijkheid, het humanum, is ermee gediend om het gebouw van de slavernij te verlaten. In zekere zin in navolging van zijn leermeesters Karl Barth en Miskotte, zag Ter Schegget in dit gebouw van de slavernij overduidelijk ook dat van de religie. Een begrip dat hij in zijn eigen werk verbreedde tot dat van elke ideologie als zodanig. Ook daar, uit de kluisters van zowel elke religie als elke vorm van religie, moest de mens uitbreken. De terugkeer van de religie, in de verschijningsvorm van 9/11, de terroristische aanslag op de twee torens van het WTC in New York, heeft Ter Schegget nog bewust meegemaakt. Zijn oordeel daarover liet aan duidelijkheid niets te wensen over. De Islam, zo zei en schreef hij, staat voor eenzelfde gebod tot emancipatie als door de Verlichting is voltrokken in het Westen. Ook zij moet 'door de Verlichting heen', zoals dat ook aan het jodendom en christendom is voltrokken. Niet wilde hij weten van een 'clash of civilizations' zoals zijn jongere opvolger in Leiden, Gerrit de Kruijf, hem in een briefwisseling voorhield: een zekere interpretatie van het werk van Samuel Huntington waarin, maar hierin spreekt met name de visie van De Kruijf zelf – ik zie dat zelf in het boek van Huntington minder aanwezig – laat ons zeggen de wereld van de religie zich nadrukkelijker dan ooit meldt in het dominante discours van het vrije westen dat eerst en vooral zich een wegbereider heeft betoond voor een ongebreideld kapitalisme, geloof in de zegeningen van de vrije markt en het absolute recht van het individualisme. Eigenlijk zou veel van deze argumentatie de marxist Ter Schegget hebben kunnen overtuigen maar dat heeft niet plaatsgevonden. Niet onvergelykbaar met zijn Leidse bondgenoot Ted Van Gennep hield Ter Schegget onverkort vast aan de emancipatoire beweging die in het Westen met de Verlichting is begonnen. Het had – denk ik – anders gekund maar ook als hun student merkte ik dat zij zich bijvoorbeeld weinig raad wisten met de interne kritiek die op de waarheidsclaims van de Verlichting klonk in de stemmen van het postmodernisme. Naar de redenen daarvan blijft het gissen. Persoonlijk denk ik – op het gevaar van psychologiseren af – dat zij in hun persoonlijke emancipatieproces, de weg van een bevoogdende, moraliserende en zweterige kerk naar een eigen vrijheid, in moralibus maar ook zeker in sexualibus, geen trek hadden in haar triomfantelijke terugkeer. Iets overigens, dat ik nog altijd van harte onderschrijf. De algemene, grote kerkelijke tevredenheid over het feit dat inzake de secularisatie, vandaag 'religie weer helemaal terug is van weggeweest', deel ik geenszins. Het lijkt me dat bij uitstek de religie in haar repressieve en inherent terroristische gestalte is teruggekeerd, en dat lijkt mij nu bij uitstek geen zaak om zich al te zeer in te

verheugen. In bijvoorbeeld de huidige discussie over het voltooide leven mis ik zeer de ethische stem van Ter Schegget. Het lijkt er vandaag wel op alsof een religieus mens daar van nature zijn stem tegen zou moeten verheffen. Terwijl mij als de dag van gisteren bijstaat, toen een gemeentelid van mij zich haar leven benam en ik daarover in verwarring was, Bert mij nuchter vroeg waarom zij dat niet zou mogen doen? Het is uiteindelijk ook niet dat waarover ik val of wat ik als een zwakte in de theologie van Ter Schegget zou aanwijzen. Het is ten langen leste de constatering dat de samenleving lang niet zo waakzaam, nuchter en rationeel in elkaar steekt als Ter Schegget in persoon en werk was.

Niet had hij kunnen bevroeden dat vandaag het begrip vrijheid zo losgezongen zou worden van haar bijbels-theologische context, dat daar zowaar een heuse partij voor zou worden opgericht. Een partij die niet alleen een hoogst merkwaardig beroep doet op een de Schriften vreemd en fictieve 'joods-christelijke' cultuur maar bovenal een beroep doet op de onderbuik en haar gevoelens, en een grote argwaan koestert ten aanzien van de redelijkheid en kracht van argumentatie. Hier ergens ging het mis. Ter Schegget had toch ergens de hoop dat de gemeente, als 'kern van mondigheid' respons zou vinden in een mondige wereld. Dat wat in de gemeente gehoopt en verlangd werd, uiteindelijk geen onzin zou blijken in de bredere verbanden van politiek en samenleving. Met name in de jaren zeventig en tachtig greep hij deze hoop, toen hij ook politieke verbanden smeedde in de zogenaamde 'oecumene binnen links' waar bijvoorbeeld een politicus als Aantjes niet echt aan mee kon doen maar toch een grote belangstelling voor toonde. Dit alles bleek, met name in de jaren negentig van de vorige eeuw, te kwetsbaar. Regelmatig heeft Ter Schegget hoopvol om zich heen gezien om te zien of ergens iets van het messiaanse rijk dagen zou. Hij was theoloog genoeg om dat te onderscheiden van het Koninkrijk Gods maar dat zou niet komen zonder voortekenen in de geschiedenis. Of althans blijken van het geloof in de komst van de mensenzoon. Een reis naar Nicaragua in de jaren negentig van de vorige eeuw, ontnam hem voorgoed deze hoop. Daar constateerde hij dat de revolutionairen van vandaag, de decadente regenten van morgen zijn en altijd zullen blijven. Dat er niets nieuws is onder de zon en dat er ook nooit iets nieuws komen zal ook. Het maakte dat Ter Schegget uiteindelijk eindigen zou als mysticus.

Na het bezoek aan Nicaragua bleef het publicitair lang stil rond Ter Schegget. Een ongebruikelijk verschijnsel voor iemand die met een ijzeren regelmaat minstens één geschrift per jaar publiceerde. Nogmaals, Ter Schegget was theoloog genoeg om de komst van het Koninkrijk Gods scherp te onderscheiden van wat in de menselijke geschiedenis gebeurt, maar hij wilde het verband daartussen toch niet loslaten. Tegen de teneur van bij voorbeeld de Amsterdamse School om van de Schrift, primair schriftuur, literatuur te maken, verzette hij zich. Dat zou, zo staat mij zijn oppositie in Amsterdam tijdens de verdediging van een dergelijk proefschrift nog scherp bij, 'slecht nieuws voor alle slaven van deze wereld zijn'. Maar langzaam ontviel hem alle hoop dat ergens in de geschiedenis een bevestiging kon worden gevonden van de hoop die de komst van het Koninkrijk Gods in ons wekt.. Na 'Nicaragua' heeft Ter Schegget niet langer meer gemeend dat het socialisme een begaanbare weg was. Er was een kortstondig enthousiasme over de route van de waarheids – en verzoeningscommissie onder leiding van bisschop Tutu in Zuid Afrika. Maar voor het overige geldt dat Ter Schegget als een vreemdeling en observant in de jaren na de millenniumwisseling in de wereld rondliep. Zich, overigens met niet heel veel passie, bekende tot de parlementaire democratie. Maar aan de tijd geen theologische leiding meer

kon geven. Reden overigens – zoals u weet – om de theologische leiding aan dit leerhuis van Oldenterp te beëindigen.

Ik realiseer me heel goed dat dit verhaal in mineur zou kunnen eindigen als het relaas van een teleurgestelde activist. Dat is bij Ter Schegget beslist niet het geval geweest, al waren er onmiskenbaar teleurstellingen op het politieke vlak. Als gezegd, kreeg zijn hang naar mystiek de overhand. Sommigen meenden teleurgesteld dat hij op zijn oude dag ‘christelijk’, ‘vroom’ werd. Zelf denk ik dat deze component altijd al bij hem aanwezig was maar dat, nu de politieke winter aantrad, hij het steeds meer moest hebben van niet zozeer een kerkelijke of christelijke vroomheid, maar van een bijbelse. Een bijbelse vroomheid die niet alleen de aanwezigheid maar ook de afwezigheid van de Heer articuleert en een vroomheid die ook niet los verkrijgbaar is van de maatschappelijke omstandigheden waarin de bidder zich bevindt. Maar in het gebed wordt de hoop gegrepen en het verlangen gevoed. En het lijkt er wel op dat Ter Schegget meer en meer op het gebed van de gemeente begon te vertrouwen toen de samenleving veel minder maakbaar bleek dan ooit gedacht. Als er ergens een plek is waar de hoop wordt bewaard en het verlangen gekoesterd, tegen het maatschappelijke tij in, dan toch in de gemeente.

Toen in 1997, in de Rode Hoed nog geheel in sferen van de vormingsjaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw een ‘teach in’ werd gehouden over Nederland over God, was het, denk ik, veelzeggend dat van de honderd genodigden er negentig hadden bedankt. Bert ter Schegget was van de drie toezeggers de enige die zijn statement vooraf toestuurde dat luidt:

“Of God bestaat, ik weet het niet. De religie rondom ons gaat van zijn bestaan uit, vanzelfsprekend. Dat is voor mij niet zo. Als ik ze hoor spreken, komt er onverbidlijk ongeloof in mij op. Dan ben ik atheïst en wel volkomen. Zo hoor ik tot de verwerdlijkte mensheid van deze (post)moderne tijd. Nee, voor mij bestaat God niet. En bewijsbaar is hij nog minder.

Toch is er iets anders in mijn leven: een stem die enerzijds binnen in mij is en die anderzijds tot mij komt. Ik kan die stem in ieder geval niet vereenzelvigen met wat ik zelf denk, hoop en vrees. Hij is niet zo duidelijk, het is meer een zachte fluistering vanuit een verborgen stilte. Maar het is een stem getuigend van licht, dat mij trekt. Door die beloftevolle stem word ik losgemaakt uit de betovering en omklemming van de bestaande wereld en gezet in een ruimte van vrijheid. Ik kom in beweging naar vrede, recht, vrijheid en gemeenschap toe. Het is een stem ‘die de stilte niet breekt’, zo zacht en innig, maar tegelijkertijd onweerstaanbaar. Die bindende stem noem ik – door de bijbel geleerd – God. Hij is weerloos tegen elke ontkenning, ook die van mij (en dat is goed), maar hij laat mij niet los. Hij boeit mij, bemoedigt en troost mij. Ik leef op zijn adem.”

Met deze stem en in dit licht leefde hij. Eén van zijn laatste daden in het ziekenhuis waar hij na hartklachten was opgenomen, was het formuleren van een gebed voor zijn buurman die even niet meer goed wist wat hij moest bidden.